

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

תיק 1182711/1

בבית הדין הרבני הגדול ירושלים

לפני כבוד הדיינים:

הרב אליהו הישיריק, הרב יצחק אלמליח, הרב מיכאל עמוס

המערער: פלוני (ע"י ב"כ טו"ר עזריאל ליפל)

נגד

המשיב: הקדש א' – נ' (ע"י ב"כ עו"ד ערן פלס)

הנדון: נאמני הקדש – תפקידם ומעמדם, חובתם בדיווח וכפיפותם לבית הדין, סמכות ושיקולי בית הדין במינוים

פסק דין

עניינו של הערעור שלפנינו הוא בנוגע לתביעת נכד המקדיש להתמנות לנאמן בנכס הקדש. הערעור נסוב על החלטת בית הדין האזורי בתל אביב מיום ה' בתמוז תשע"ח (18.6.2018) אשר קבעה שמהערער יהיה רשאי להגיש מועמדות להיות נאמן בהקדש רק באמצעות הליך הבחירות שעורכת העמותה או לשמש כמשקיף למשך שנה אחת, אם ירצה בכך.

תמצית העובדות הנצרכות לעניין

נכס ההקדש הוא מגרש ששטחו 368 מ"ר ועליו בניין בן שתי קומות הרשום כגוש [...] חלקה [...] ברחוב [...] בבני ברק.

המקדיש היה הרב [א'] ז"ל אשר חתם בתאריך י"ז במרחשוון תשט"ז (2.11.1955) על שטר הקדש שבו הקדיש את הנכס לאגודת גמילות חסד שע"י בית הכנסת [נ'] תל אביב לזכר בני משפחתו שנספו בשואה.

בגוף שטר ההקדש, לאחר כתב ההקדשה של המקדיש, באה התחייבות אגודת גמילות חסדים שע"י בית הכנסת [נ'] לשמור על הנכס ושההכנסות מנכס ההקדש יהיו לטובת האגודה וכן התחייבות לאמירת קדיש ומשניות ושמירת ימי זיכרון של המקדיש ורעייתו ז"ל. על החתום מטעם האגודה היה הרב [מ'].

בתאריך כ"ג בשבט תשי"ח (13.2.1958) נחתם פסק דין של בית הדין הרבני האזורי בתל אביב שבו קובע בית הדין:

המגרש הנ"ל והבנוי עליו יהיו מהיום והלאה הקדש עולם לאגודת גמילות חסדים שע"י בית הכנסת [נ'] ויתנהל על ידי האגודה הנ"ל ובפקוח בית הדין הרבני האזורי תל אביב יפו לפי חוק ההקדשות.

בשנת 1996 נרשמה האגודה כעמותה, וכעמותה היא נתונה לפיקוח של רשם העמותות ברשות התאגידיים בהתאם לחוק העמותות. המנהל בפועל של העמותה הוא הרב [ז'], אשר קיבל את התפקיד "בירושה" עם פטירתו של אביו אשר כיהן כיושב ראש האגודה לפניו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

תמצית ההליכים וטענות הצדדים עד כה

בחודש אב תשע"ו (אוגוסט 2016) הגיש עו"ד ר' פאלוך בשם מר [ב'] מ'הוועד הציבורי לשימור הקדשות בתל אביב בקשה למנות את מרשו לנאמן בהקדש מאחר שלטענתו אין בהקדש פעילות זה שנים רבות, לא מונו נאמנים ולא הוגשו דוחות. לאחר כמה חודשים, בחודש כסלו תשע"ז (דצמבר 2016), הגיש נכד המקדיש, הרב [פלונני], בקשה לבית הדין להתמנות לנאמן בהקדש.

בית הדין האזורי קיים כמה דיונים שבהם העלו הצדדים את טיעוניהם. עיון בפרוטוקול הדיון מיום ו' בשבט תשע"ז (2.2.2017) מעלה כמה פרטים חשובים. נביא את תמציתם:

טענותיו של מר [ב'] היו:

א. נודע לנו שיש בתל אביב אגודה, עמותה, המבצעת העברות של כספים. הגשנו בקשה לקבל מידע ולא קיבלנו מידע, לכן פנינו לבית הדין כי בית הדין הוא אבי ההקדשות.

ב. לפי מדיניות הפסיקה של בית הדין, עמותה לא יכולה להיות נאמן. בית הדין לא יכול לפקח על עמותה. למשל, כאשר נפטרו נאמנים שהיו חברי עמותה העמותה מינתה אחרים תחתיהם בלא לשאול את בית הדין. חברים בעמותה מתחלפים ובית הדין לא שולט בזהותם. אנו מבקשים שהנאמנים לא יהיו עמותה או אגודה, אלא אנשים ממשיים, עם שם ותעודת זהות.

ג. אנו מבקשים שהמטרות יהיו לטובת אנשי תל אביב. אנו מבקשים שנאמני ההקדש יהיו אנשי תל אביב.

ד. מטרות ההקדש לא הוגדרו ובוודאי לא מומשו כראוי.

טענות הרב [פלונני] היו:

א. האגודה אינה מנהלת ההקדש. אביו של הרב [פלונני], הר' [פ'] מונה על ידי חותנו, המקדיש, ביום ה' בניסן תשי"ח (26.3.1958), כלומר: עוד בחיי המקדיש, להיות נאמן בנכסי ההקדש. הוא היה חבר באגודה וניהל את הנכס במשך עשרים ושלוש שנים. הנאמן, הר' [פ'], נפטר בשנת '81. בשנת '96, חמש-עשרה שנים לאחר פטירתו ולאחר שלא היה מנהל בפועל, הקימו עמותה שתפסה את מקום האגודה. הסיבות להקמת העמותה היו לדעתי כי רשם העמותות דורש רק דוחות כלליים, ואילו הפיקוח של בית הדין על האגודה כמחזיקת נכס הקדש דרשה ירידה לפרטים. עם הקמת העמותה מחקו למעשה את הנציגות של משפחת המקדיש. לכן אנו מבקשים שהרב [פלונני] יהיה יושב ראש הגמ"ח.

ב. במקור המטרה היחידה הייתה הלוואות גמ"ח לנזקקים, בפועל הוסיפו סיוע לקשישים והוסיפו גם דיור לזוגות צעירים. אנו דורשים שהגמ"ח יתנהל כמו שצריך, ותהיה מטרה אחת לפי ההגדרה המקורית ולא מטרות זרות.

ג. ניהול ההקדש לא היה תקין כיוון שישנה אייבהירות בעניין היקף ההלוואות או המענקים שניתנו ולמי ניתנו. וכך ישנה הזנחה של נכסי ההקדש מפני שהם לא פותחו והכנסותיהם לא הוגדלו. לבית הדין הרבני לא הוגשו דוחות כנדרש, דוחות שעשויים היו לענות על שאלות אלו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לשאלת בית הדין האזורי את הרב [פלונני] אם הוא רוצה להחליף לחלוטין את המנהלים הנוכחיים של נכסי ההקדש או רק להצטרף אליהם, ענה הנ"ל כי הוא מוסר את הדבר לשיקול דעתו הרחב של בית הדין.

רו"ח קלך, אשר הופיע מטעם העמותה, אמר כי "האגודה הפכה לעמותה רשומה, וכעמותה הגשנו דוחות ויש אישור ניהול תקין". בית הדין שאל: "הקובע האמיתי הוא בית הדין, למה לא פניתם לבית הדין?" רו"ח קלך ענה: "בית הדין לא פנה לבקש דו"ח".

בדיון מיום ג' בסיוון תשע"ח (17.5.2018) טען ב"כ העמותה, עו"ד ע' פלס את הדברים הבאים (שורות 334–353 לפרוטוקול):

עוה"ד ערן פלס: העמותה בחרה יושב ראש חדש, היושב ראש – על פי שטר ההקדש – נהפך למנהל ההקדש עם הגזבר. היום הרב [ז'] משמש יושב ראש העמותה. לבית הדין יש רק שני דברים בלבד. או לאפשר את המצב הקיים, או להמליץ למנות מפרק.

בית הדין: מה פירוש? אין לבית הדין אפשרות למנות נאמנים נוספים?

עוה"ד ערן פלס: לא.

בית הדין: למה לא?

עוה"ד ערן פלס: כי יש עמותה, ובית הדין אינו יכול להכניס לעמותה אנשים חדשים.

בית הדין: אז מבחינתך, בית הדין בכלל בדיון הזה אין לו מקום.

עוה"ד ערן פלס: לא, יש לו סמכות. יש לו סמכות לבדוק! אם בית הדין, לדוגמה, היה רואה, שיש גניבות, יש מעילות, השטר ההקדש...

בית הדין: רגע, לשיטתך, בית הדין היום לא יכול להחליף נאמנים?

עוה"ד ערן פלס: אנשים לעמותה לא. בוודאי שלא. ההקדש הוא לאגודה כאגודה.

בית הדין: אבל יש בעל הבית להקדש.

עוה"ד ערן פלס: פיקוח של בית הדין.

טו"ר הרב עזריאל ליפל: בהחלטת בית הדין כתוב את זה במפורש.

עוה"ד ערן פלס: בפסק הדין כתוב: "יתנהל ע"י האגודה ובפיקוח של בית הדין האזורי בתל אביב." יש פיקוח של בית הדין הרבני בתל אביב.

בית הדין: מה ההגדרות של המילה "פיקוח"?

עוה"ד ערן פלס: המילה "פיקוח" היא אחת. פיקוח. בית הדין יכול להמליץ לרשם העמותות למנות...

גם דבריו של מר [ז'] נשמעו בדיון הנ"ל, ובין שאר הדברים הוא טען:

א. אם ייכנס הרב [פלונני] לניהול ההקדש אז יצא לעז על המנהלים הקיימים, כאילו שהטענות בדבר ניהול לא תקין היו נכונות.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ב. הכנסה של גורמים זרים כמו מר [ב'] ועו"ד פאלוך תביא להשתלטות על נכסי ההקדש, בדומה להשתלטות על בית הכנסת הגדול בתל אביב, וזה יביא לשיתוק פעילות ההקדש.

ג. כאשר יש אדם שהוא בחזקת גבאי – על פי ההלכה אין לקחת זאת ממנו.

עוד אפשר למצוא בפרוטוקול את דבריו של עו"ד פלס, בא כוח העמותה, בנושא חזקה בתפקיד על רקע משפחתי, וכך אמר (שורות 600–610 לפרוטוקול):

עוה"ד ערן פלס: [...] היום כבר הרב ליפל ברוב הגינותו אמר "גם אם הכול בסדר, אני מכוח השררה, מכוח ההלכה, רוצה להיכנס" גם אם הכול 'מאה אחוז'.

היום הרב ליפל רוצה לעשות השלכות רוחב, שמהיום והלאה אלפי הקדשות יוצפו בבקשות של חזקה של נכדים ושל נינים.

ארבעים שנה! למעלה מארבעים שנה לא מצאה משפחת [פ'] לנכון להתעניין ולשאול וכו' [...] לא יעלה על הדעת!

עכשיו אני רוצה להגיד, זה לא משהו אישי של משפחת [פ']. יש אגודה, ואחר כך היא נהפכה לעמותה בשנת 1981, כשהרב [פ'] שימש כיושב ראש האגודה – הוא לא בכובע הפרטי שלו – אישי. אין פה חזקה, זה לא רב קהילה שיש לו שררה או ירושה ברבנות או במשהו. יש פה עמותה, שהיא קיבלה את ההקדש [...] למה לפני ארבעים או חמישים שנה לא ביקשה משפחת [פ']?

כיממה לפני קיום הדיון בפנינו, הגישו המשיבים לבית הדין מסמך ובו השלמה לטענותיהם. עיקרי הטענות היו:

א. ראשית נטען כי מינויו "כביכול" של הרב [פ'] כנאמן בשנת 1975 נבע אך ורק מתוקף היותו מנהל האגודה, ולא מכוח זיקה אישית כלשהי, וזאת בהעדר החלטה שיפוטית או החלטה של האגודה למינויו באופן אישי.

ב. הנאמנות הבלעדית בנכסי ההקדש הייתה ועודנה נתונה בידם של מנהלי האגודה בלבד ובכפוף לאופן ניהולה ולאופן שבו מתקבלות החלטותיה בכל עת.

ג. אין לסלק אפוטרופוס שמונה על ידי המקדיש. הנהלת העמותה היא שמונתה על ידי בית הדין בתל אביב ומינוי זה תקף למנהלי העמותה לדורותיהם. המקדיש נמנע מלהודיע למשפחתו את דבר ההקדש ובכך גילה רצונו שאין רצונו שדווקא צאצאיו ישלטו בהם.

ד. על פי ההלכה, אין לפגוע בזכויותיו של הרב [ז'] לנהל את העמותה. זכויות אלו נובעות מהסיבות הבאות: 'חזקת שררה'; 'טובת הנאה' שיש בידו – ליתן לאיזה עני שיחפוץ לפי שיקול דעתו; חשש פן העברתו מתפקידו תיצור 'חשד' בעיני המתבונן שמא תפקודו לא היה כראוי.

את הערעור שלפנינו הגיש אך הרב [פלונין]. מר [ב'], שהיה שותף לדיונים בבית הדין האזורי, אינו שותף לו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בכתב הערעור ובדיון שנערך בפנינו חזרו הצדדים על עיקרי הטענות שהושמעו בדיונים בערכאה האזורית. לא מצאנו בדברים תוספת בעלת משמעות מעבר למה שהוזכר לעיל.

עמדת יחידת הפיקוח על ההקדשות

במסמכים שהוגשו מטעם יחידת הפיקוח על ההקדשות צוין:

- א. מטרת ההקדש אינן ברורות דיין בשטר ההקדש.
- ב. מההמלצות הרבות שהציג המערער נראה כי הוא ראוי לשמש נאמן בהקדש.
- ג. עמדתה העקרונית של יחידת הפיקוח על ההקדשות היא שעמותה לא אמורה לשמש כנאמן בהקדש דתי נוכח הכפיפות הרגולטורית של העמותה לרשם העמותות, בעוד אפוטרופסי הקדש דתי בית הדין הם שלוחי בית הדין, ואין מקום לכפיפות נוספת.

על סמך עיון יחידת הפיקוח על ההקדשות בדוח רואה החשבון אשר בדק את הדוחות הכספיים שהגישה העמותה, קבע בית הדין האזורי כי אין ראיות לניהול לא תקין של ההקדש. עם זאת, היות שמדובר בעמותה, שסמכות הביקורת עליה נתונה לגוף רגולטורי אחר, לא נערכה ביקורת עומק שלפיה ייקבעו תבחינים למתן ההלוואות, קביעת גורם הבוחן את הבקשות, קביעת בטחונות לקבלת ההלוואות, וקביעת הסכמי הלוואה כולל ערבים וכו'.

פסיקת בית הדין האזורי

הנקודות המרכזיות בהכרעת בית הדין האזורי הן אלה:

- א. בית הדין האזורי האריך בביסוס העיקרון כי אומדן דעתו של המקדיש הוא הקובע וכי נראה שדעתו המקדיש הייתה שאגודת גמילות חסדים שע"י בית הכנסת [נ'] תנהל את ההקדש, וכי המקדיש לא כתב, התנה או ביקש שאחד מבני המשפחה יהיה נאמן בהקדש זה, למרות יכולתו לעשות ולכתוב זאת.
- ב. מהחלטת בית הדין האזורי עולה שלא די בנשיאת משרה בתוך העמותה, בהתאם להליך בחירות פנימי, כדי לשמש נאמן מטעם בית הדין. על כן הורה בית הדין לחברי העמותה הנ"ל לקיים אספה עד ליום ט"ו באב תשע"ח, לבחור שלושה אנשים מטעמם לניהול ההקדש ולהגיש את הפרוטוקול וההחלטה לאישור בית הדין.
- ג. בית הדין קבע שהרב [פלונני] ומר [ב'] רשאים להגיש מועמדות להיות נאמנים בהקדש באמצעות הליך הבחירות שעורכת העמותה, והבהיר שבכל תוצאה שתהיה, יהיה הרב [פלונני] רשאי לכהן כמשקיף בהקדש מטעם בית הדין בשנה הראשונה לאחר הבחירות. נדון אפוא בטענות שהעלו הצדדים ובפסיקת בית הדין האזורי בתל אביב.

בית הדין הוא בעל הסמכות ובעל האחריות היחידה בנכסי ההקדש

נפתח במה שלדעתנו הוא דבר פשוט, והוא עיקרון העל שלפיו כל ענייני ההקדש מתנהלים על פי בית הדין.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לרוב פשטותו של הנושא לא העלינו על דעתנו שנצטרך לחזור על הראשונות בהקשר זה, אבל רואים אנו שיש צורך לחזור עליהן. רבות נכתב בדבר ואנו לא באנו אלא להזכיר בקצרה, כדלהלן:

שנינו בגמרא (כתובות ק ע"ב):

רבינא הוה בידיה חמרא דרבינא זוטי יתמא בר אחתיה, הוה לדידיה נמי חמרא, הוה קמסיק ליה לסיכרא, אתא לקמיה דרב אשי, אמר ליה: "מהו לאמטויי בהדן?" אמר ליה: "זיל, לא עדיף מדידך."

וכתב הרא"ש שם (פרק יא סימן כא):

וכן ראוי לעשות לכל מי שיש בידו מעות יתומים – שיעשה במאמר בית דין ולא שיאמר מדעת עצמו "אעשה כמו בשלי" כי לא יצא בזה ידי חובתו ליפטר מן האונס. וכן מכירת מטלטלי דיתמי: הכל לפי ראות עיני בית דין – מה שיראה להם תועלת ותקנת היתומים, להשהותם עד יום השוק או למכור לאלתר יעשו.

ועיין בדברי הטור (חושן משפט סימן רצ) שהביא את דברי הרא"ש הללו ובמה שכתב עליו הבית יוסף.

ומצינו עוד בדברי המרדכי (בבא מציעא סימן שלא):

הנהו זוזי דיתמי היכי עבדינן להו כו' – פסק רבינו מאיר דכל אפוטרופוס, הן מינוהו בית דין הן מינוהו אבי יתומים או יתומים שסמכו אצל בעל הבית, אי משנין הן ממאי דאמור רבנן הכא מסלקינן להו בלא התראה.

ומכאן סמכות המינוי של האפוטרופוסים, כפי שנוכח בשו"ת הרא"ש (כלל פה סימן ה):

ועוד אני אומר אפילו אם כיוונו להיות אפוטרופוסים ולהפך בזכותו של יתום לאו כל כמיניהו למנות את עצמן, דדוקא דיינין שממונין בכל עיר ועיר או גדולי הדור שהן אביהם של יתומים יש להם למנות אפוטרופוס ליתום.

ומפורש בשו"ת הרשב"א (חלק א סימן תקעד) שמינוי האפוטרופוסים הוא מינוי שנועד כדי להקל על בית הדין את ביצוע מלאכת הפיקוח בפועל, אך הוא אינו מסיר את הסמכות והאחריות המהותיים מעל בית הדין, וזו לשונו:

כשאמרו "מעמידין אפוטרופוס" לא אמרו אלא להקל על הבית דין כדי שלא יצטרכו לטרוח ולחפש אחר זכותם, הא אם ראו בית דין שלא למנות אפוטרופוס ויחפשו הם אחר זכותם – אין לך אפוטרופוס טוב מהם, ויכולין לעשות.

וכן פסקו שולחן ערוך ורמ"א (חושן משפט סימן רצ):

מי שמת והניח יורשים קטנים או שאשתו מעוברת או שהניח קטנים וגדולים – צריך מורישם למנות להם אפוטרופוס שיתעסק בשביל הקטנים עד שיגדילו. ואם לא מינהו, בית דין חייבים להעמיד להם אפוטרופוס עד שיגדילו, שבית דין הוא אביהם של יתומים. הגה: ואם הבית דין בעצמן רוצים להתעסק בצרכי היתומים, הרשות בידו [...] ובית דין היינו הממונה בעירו או גדולי הדור, אבל אין כח ביד שלשה בעלמא שיעשו עצמן בית דין על היתומים.

מן הדברים הנ"ל ברור שהן האחריות והן סמכות הניהול המהותית של נכסי הקדש נתונה לבית הדין. בית הדין ממנה את אפוטרופוס ההקדש כשלוחיו, במטרה שייטלו על כתפיהם את

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מלאכת הניהול בפועל, אך האחריות היא של בית הדין – האחריות לדאוג לשמירה על האינטרס של הציבור, לניהול ההקדש ולפיקוח על התממשות מטרותיו בצורה המיטבית.

וכן כתב בספר שערי עוזיאל להרבצמ"ח עוזיאל זצ"ל (שער א עמ' ג) והסמיך דבריו על שו"ת מהרשד"ם, וזו לשונו:

על כל בית דין בקהילתו לבקש הדרך היותר נאותה טובה וישרה לזכות היתומים, ואינו רשאי להפטר מחובתו זאת באומרו "הקולר תלוי על האפטרופוס שמינה המוריש".

הדברים חוזרים על עצמם בפסקי דין רבים של בתי הדין הרבניים, כבר מקדמת דנא. נציין אחדים מהם:

בית הדין הגדול בפסק הדין הידוע בעניין 'הקדש עיזבון בליליוס' (פד"ר חלק ב עמ' 18–40) בהרכב הרבנים: א' גולדשמידט, ש' קרליץ וי' פ' פיטוסי, זצ"ל, כתב כך:

האחראי על ההקדש הוא בית הדין, כל אפטרופוס הפועל בניהול הקדש נמצא בפיקוחו של בית הדין [...] ולפיכך אין צורך כלל בתביעה של תובע מסוים, בית הדין בעצמם הם התובעים, ועליהם מוטל לדאוג ולשמור על שלוחם, שלא יצא דבר שאינו מתוקן [...] ובצדק טען בא כוח המשיבים, שאין הבדל בדבר אם הם [בית הדין] בעצמם ראו צורך לדון בדבר, או שמישהו הסב תשומת לבם לכך. אין בית הדין חי מפי הצדדים המופיעים לפניו בכגון זה; תמיד חייב בית הדין לדון ולברר ולנקוט בכל אמצעי שהוא, הן אם נדרש על ידי מישהו לכך, או לא, מכח תפקידם כבית דין עליהם לשמור שכספי עניים יגיעו למטרתם הנכונה, באמצעות השלוחים המתאימים.

ועוד שם:

כל דבר הנעשה על ידי בית דין, צריך להיות מתוקן בתכלית, בלי כל חשש וספק; וצריך שיהא ודאי ללא כל ספק, שאדם זה הוא האדם המתאים והראוי לתפקידו, וצריך שיהא תמיד בטוח, שהוא ממלא מיד את שליחותו בשלימות כפי שהוטל עליו; על דעת כך נתמנה, ובזה כוחו של המינוי.

ועוד בפסק הדין של הרבנים: הגריא"ה הרצוג, הגר"ע הדאיה והגר"א בן מנחם זצ"ל אשר כתבו כך (נדפס בספר שערי בית הדין חלק ב עמ' 33–58):

מחובת בית הדין להעמיד ההקדשות על תיקונם גם אם מגישי המשפט לא היו פונים בבקשה לבית הדין בדבר תיקון שטרי ההקדש, שנחשב כמו דמצד העניים ישנה תביעה לבית הדין לתקן ההקדשות שעל בית הדין לטעון לעניים וכדאמרו בכבא קמא (לד, א) "אנן יד עניים אנן".

לאור האמור, ברי כי אין בידינו לקבל את הטענה שנטענה בפני בית הדין בעניין היקף סמכויות העמותה. לפי מה שטען עו"ד פלס, כיון שנכס ההקדש הוקדש לאגודה, שהפכה לאחר מכן לעמותה, כל ענייני הניהול יתבצעו על ידי העומד בראש העמותה. לשיטתו של עו"ד פלס, במקרה הנדון, סמכות בית הדין אינה כוללת מינוי נאמן לנכסי ההקדש, כיוון שסמכויות הניהול נתונות בידיה של העמותה ונקבעות על פי נהליה ותקנוניה. בית הדין יכול לכל היותר להמליץ לרשם העמותות למנות איש מסוים או שלא למנות איש מסוים.

אכן, במקרה שלפנינו החלה ההתנהלות השוטפת של העמותה להתנהל במנותק ממחויבותיה לסמכויות הפיקוח של בית הדין הרבני. אפשר לראות זאת בעובדה שדוחות

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

עיתיים לא הוגשו לבית הדין במשך זמן ארוך. ההסבר שניתן לכך הוא שבית הדין לא ביקש את הגשת הדוחות.

זאת ועוד, עם פטירת הנאמן האחרון שמינה בית הדין לא הוגשה כל בקשה למינוי נאמן אחר, והכול בחסות המחשבה כי ההליכים הפנימיים של העמותה לבחירת יושב ראש עמותה – די בהם כדי להקנות את סמכויות הניהול לאדם שנבחר.

אפשר לומר שמנהלי העמותה היו מודעים למחויבויות שנוצרו כתוצאה של רישומה של עמותה, והם אף דאגו לעמוד בהם מול גופי הפיקוח ברשם התאגידים, אך החובות המוטלים עליהם מתוקף התפקיד של ניהול הקדש דתי – נדחקו לקרן זווית, אולי אפילו נעלמו כלא היו. זוהי עדות מוחשית לכך שהכפיפות לגוף רגולטורי מסוים האפילה, או אפילו ביטלה, את החובה הבסיסית ביותר כלפי בית הדין, שהוא כאמור, "אביהם של הקדשות" ו"יד עניים". מובן שאין להשלים עם מצב כזה.

כאמור, אנו שוללים עמדה זו מכול וכול. כפי שכתבנו והוכחנו לעיל, ניהולו של הקדש דתי הוא חובתו וסמכותו הבלעדית של בית הדין הרבני, ונאמני הקדש אינם מקבלים את התוקף למינויים מכוח היותם חברי עמותה, אלא מכוח מינוי בית הדין.

מעמדה של עמותה בהקדש ובנכסיו

עיקרון-על זה שלפיו האחריות על כל ענייני ההקדש היא על בית הדין נכון גם במקרה שבו המקדיש הקדיש את הנכס שבבעלותו לאגודה והנכס רשום במרשם המקרקעין על שמה של האגודה. בהיותו של הנכס של הקדש שנוצר בפסק דין של בית הדין הרבני, רישום הבעלות על הנכס על שם האגודה או על שם העמותה אינו מקנה למנהלי האגודה או העמותה סמכויות שונות מאלו של כל נאמן אחר אשר מינויו ופעולותיו זוקקים את אישור בית הדין.

ברי כי הבעלות של נאמן בנכסי ההקדש אינה בעלות גמורה, אלא סמכות בהיקף מוגבל לצורך מימוש מטרות ההקדש.

עניין דומה מצאנו בפסק דין של הגר"ש אלישיב זצ"ל (פד"ר חלק ח עמ' 240 ואילך), שם ציווה אדם ציוויים שונים בצוואתו ובין השאר ציווה לחלק נכסיו למוסדות שונים באמצעות אפוטרופוסים שקבע. פסק הדין מצטט (בעמ' 243) את סעיפי הציווי הרלוונטיים מתוך הצוואה בזו הלשון:

בתור מבצעי צואתי זו הנני ממנה בזה לאפוטרופוסים את האנשים דלהלן [...] אני רוחש להם אמן מלא ובלתי מעורער, ואני מיפה בזה את כחם להוציא לפועל את דברי צואתי זו [...] וכן לשלם כל חובותי אם יהיה כאלה [...] ובתנאי בני ג' ובני ראובן שיחולקו רכושי [...] אני מקנה כל רכושי לאפוטרופוסים הנ"ל.

כל רכושי [...] יחולק על ידי האפוטרופוסים כדלהלן [...] בחירת המוסדות מקבלי חלק מעזבוני וכן קביעת גובה הסכומים, אני מוסר לשקול דעתם של האפוטרופוסים. אני מבקש מאפוטרופוסים הנכבדים שבאם אשאר רשימה מפורטת כלפי יחידים או מוסדות, וכן אם ישארו בנייני מוסדות שהתחלתי לבנותם בעצמי או הבטחתי להשתתף בבניתם ולא הספקתי לסיימם, יתנו להם זכות קדימה בעת חלוקת עזבוני.

[...] והקניתי להאפוטרופוסים הנ"ל בכתיבה ובמסירה וקנין גמור ושלם, ועל רכוש שאין קנין נתפס בו [...] הנני מודה בהודאה גמורה וחלוטה שכנגד זה

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

כפי הסכום שעה אחת קודם פטירתי התחייבתי להאפוטרופסים הנ"ל בקנין גמור באופן שאני מחויב מעתה לשלם כל סכום [...]

על לשונות אלו – לרבות הלשון: "אני מקנה כל רכושי לאפוטרופסים הנ"ל"; "והקניתי להאפוטרופסים הנ"ל" – כתב הגר"ש אלישיב זצ"ל (שם):

מתוכנה של הצוואה, מלשונה וממשמעותה רואים בעליל שמעולם לא נתכוון המנוח ואף לא עלה על דעתו להקנות את רכושו להאפוטרופסים שתהא להם בעלות כל שהיא בנכסיו או זכות השתמשות בהם, וכל מה שטרח לא טרח אלא בשביל להבטיח את חלות הצוואה שיהא לה תוקף ושמסדות התורה והחסד יקבלו את חלקם. הדבר פשוט איפוא שלא ניתן להאפוטרופסים שום זכות השתמשות לצרכם הפרטי בעזבונו, וכל קניינם ברכוש אינו יוצא מגדר 'קני על מנת להקנות', דקיימא לן דקני, כמ"ש ביורה דעה סימן רכ"ג (עיין בר"ן נדרים מח) – לא יותר מזה.

חזינן מהא שכאשר כוונת המקדיש לתת לצרכי צדקה וכדו' – אף שהלשון שנעשה בה שימוש היא 'הקנאה לאפוטרופסים' – מעמדם של הנאמנים הוא מעמד של 'קני על מנת להקנות' ולא יותר.

במקרה שלפנינו הנכס המוקדש הוא נכס נדל"ן שאינו כלה. הוא ופירותיו אומנם נקנים להקדש, אך לא לנאמניו.

עיקרון ההפרדה בין ההקדש לנאמניו מצוי בהקשר אחר בפסיקת בית הדין הרבני הגדול, באומרו (ער 1-44-900031565 הקדש מוסאיף שלמה (ישיבת שם) נגד הקדשות הבוכארים ואח', פורסם בנבו):

עמדתנו העקרונית היא שהקדש דתי [...] הינו בגדר אישיות משפטית עצמאית כמשמעות מונח זה במשפט האזרחי. יש לראות את ההקדש הדתי כבעל אישיות משפטית הנפרדת מנאמניו.

במקרה שלפנינו הוקדש נכס דלא נידי לטובת ההקדש על מנת שפירותיו יחולקו לנזקקים. פסק דין של בית הדין הרבני משנת 1958 אישר את שטר ההקדש וקבע שנכסיו ינוהלו "בפיקוח בית הדין האזורי תל אביב, על פי חוק ההקדשות". אין כאן מתן 'מתנה' גרידא לאגודה שעוסקת בצדקה, אלא יצירת הקדש באמצעות שטר הקדש ובפני הרכב בית הדין העוסק בהקדשות. (יוער כי גם השטר שנמצא באגף רישום המקרקעין נושא את הכותרת 'שטר מכר', המילה 'מכר' נמחקה ולידה נכתבה המילה 'הקדש').

הנכס שייך אפוא להקדש עצמו, העומד כאישיות משפטית עצמאית. נאמני ההקדש או אגודה (ובוודאי עמותה שהוקמה ארבעים שנה לאחר מועד ההקדשה, מפאת צרכים בירוקרטיים שונים) אינם אלא בעלי הזכות והחובה לעשות בנכס את הדרוש להגשמת מטרת הקדשתו, וגם זה באמצעות מינוי אפוטרופוס על ידי בית הדין הרבני ותחת פיקוחו השוטף של בית הדין.

מינוי אפוטרופוסים והעברת אפוטרופוסים מתפקידם

כפי שנאמר לעיל, מינוי נאמנים ואפוטרופוסים להקדש או הפסקת כהונתם הם מסמכויותיו הבלעדיות של בית הדין. אכן, המקדיש הקדיש את הנכס לאגודה, ובאגודה קיימת הנהלה, אך כאמור, לא התברר באגודה היא המעניקה את הסמכות למנהליה אלא מינויו של בית הדין. בפועל, זה שנים רבות לא מינה בית הדין נאמנים, ועל כן למנהלי העמותה דהיום אין מעמד של נאמני הקדש. הם לא מונו על ידי בית הדין ולא על ידי המקדיש עצמו. ברם, גם אילו היו ממונים

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

כדין, הרי שבית הדין היה יכול להעבירם מתפקידם אם היה נוכח לדעת שהממונים אינם עומדים בחובותיהם כנאמני בית הדין, וכמו שכתב הרמב"ם (הלכות נחלות פרק י הלכה ז):

והוא הדין לאפוטרופוס שמנהו אבי יתומים והיתה שמועתו טובה והיה ישר ורודף מצוה וחזר להיות [...] והולך בדרכי החשד [...] בית דין חייבים לסלק אותו [...] ולמנות להן אפוטרופוס כשר וכל הדברים האלו כפי מה שיראה לדיין שכל בית דין ובית דין הוא אביהן של יתומים.

ובמגיד משנה (שם): "והוא הדין וכו' – פירוש: כיון שנשתנה לגריעותא וריעותא אחר מיתת האב מסלקין אותו ואומרים שאילו היה כן בחיי האב לא היה ממנהו אפוטרופוס."

במקרה שלפנינו אין אנו אומרים חלילה שהמצב הוא "חזרו האפוטרופסים להיות הולכים בדרך חשד", אבל ודאי לנו שבהתנהגותם היה שינוי לגריעותא ביחס לתנאי מינויים הראשונים, שכן בפסק הדין של בית הדין הרבני שניתן בעקבות הופעתו של המקדיש בפני בית הדין, נאמר שהכול ייעשה בפיקוח בית הדין, ופיקוח זה לא התבצע בגלל מחדלם של מנהלי העמותה שבאו לאחר שנים.

במצב שכזה, בוודאי לא תתקבל טענה בדבר פגיעה בחזקת שררה או 'טובת הנאה' של העוסקים במלאכה דהיום, שהרי כאמור, לא נתמנו על ידי בית הדין כלל לשררה זו, ואף אם היו מתמנים על ידי בית הדין – לא על דעת כן נתמנו.

יפים לענייננו דברי בית הדין הגדול – הדיינים: הגר"י הדס זצ"ל, הגר"ש אלישיב זצ"ל והגר"ב זולטי זצ"ל (מובא בספר שערי בית הדין, חלק ג עמ' 21):

במקרה דנן נאמר בכתב מינוי מנהלי הקדש שניתן למשיבים על ידי בית הדין ביום י"א שבט תרצ"ט: "ועליהם למסור דו"ח על מעשיהם לפני הרבנות הראשית לארץ ישראל בכל עת שידרשו לכך". ועיין ברמ"א (חושן משפט סימן רצ סעיף יז) "אפוטרופוס שנתמנה על פי ערכאות של נכרים צריך ליתן חשבון, כי הכי הוא בדיניהם", והיינו שעל דעת כן נתמנה. אם כן, כל שיש לחייבם לתת חשבון, אם בכתב המינוי עצמו נאמר שעליהם למסור דו"ח בכל עת שידרשו, הרי על דעת כן נתמנו.

נעיר כי גם לשיטתו של בא כוח העמותה, אין בנדון דידן עניין של שררה הניתנת להעברה באופן משפחתי, שהרי כך הוא מצוטט בפרוטוקול הדיון:

כשהרב [פ'] שימש כיושב ראש האגודה, הוא לא בכובע הפרטי שלו – אישי. אין פה חזקה, זה לא רב קהילה שיש לו שררה או ירושה ברבנות או במשהו. יש פה עמותה שהיא קיבלה את ההקדש.

כלומר: לשיטתו אין כאן שררה הניתנת להעברה, אלא תפקיד הנקבע בהתאם לכללי הניהול של העמותה. הרחבנו כבר לעיל בדבר מעמדה של העמותה, על שמינוי נאמן נעשה רק על ידי בית הדין ועל תוקף מינויו שאינו מתוקף חברותו בעמותה ובהתאם לכלליה, אלא מכוח המינוי של בית הדין – שלא נעשה במקרה זה, וגם לו היה נעשה, הרי שלא על דעת התנהגות כזו נתמנו, כאמור.

עם זאת, בנדון דידן מנהלי העמותה עסקו שנים רבות במלאכה של מתן הלוואות לנזקקים. לא הוכחה כל טענה בדבר איסדרים במתן הלוואות ודאגה לנזקקים, מלבד העובדה שבמשך שנים ארוכות לא מילאו את חובותם לדוות על צעדיהם לבית הדין. איננו מייחסים למנהלי העמותה כוונת זדון בהתנהגותם זו ועל כן איננו רואים בה סיבה להעבירם מהתפקיד שהם

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ממלאים. זאת – בכפוף לנכונותם לתקן את הטעון תיקון מכאן ולהבא. בדומה לכך כתב בשו"ת בייע אומר למרן הגר"ע יוסף זצ"ל (חלק ח חושן משפט סימן ז):

ודע שאף שכתב בשו"ת מהרשד"ם בשם הרא"ש שכל מי שיש בידו ממון יתומים, יעשה הכל על פי מאמר בית דין ולא יאמר "בדעת עצמי אני עושה כמו בשלי" כי לא יצא ידי חובתו בזה וכו' – נראה שזהו רק לענין לכתחלה שצריך להמלך בבית הדין, ותשועה ברוב יועץ, אבל בדיעבד אין לפטר ולהדיח אפוטרופוס ששגג ולא התייעץ עם בית הדין, ושינה מצדקה לצדקה אחרת, ומכל שכן גזברי הקדש, שאין להורידם ממינויים בגלל שגגה שיצאה מתחת ידם.

אף שבמקרה שלפנינו, בשונה מהנידון של היביע אומר, אין למנהלי העמותה מעמד של אפוטרופוסים שכן הם לא מונו על ידי בית הדין, כאמור, מכל מקום כיוון שעסקו שנים רבות בתפקידם, אין אנו מוצאים מקום לנקוט בצעד הקובע את הפסקת עיסוקם במתן הלוואות לנזקקים במסגרת ההקדש.

ביחס לבקשתו של נכד המקדיש להתמנות לנאמן בעמותה. במצב הנוכחי שבו לא מונו נאמנים מזה שנים רבות, לא הוגשו דוחות ולא קוימו חובות הקשורים לפיקוחו של בית הדין – אין אנו רואים פסול בבקשתו של נכד המקדיש שבמינוי הנאמנים שיעשה כעת על ידי בית הדין, יתמנה גם הוא כנאמן בהקדש. להפך: אנו רואים בכך תועלת למימוש מטרותיו של ההקדש והתנהלותו התקינה. אנו סבורים שאף שהמקדיש לא עמד על כך שבני משפחתו יהיו אפוטרופסי ההקדש, מכל מקום יוכל מינויו של הרב [פלונין] להביא תועלת למוסד צדקה זה.

למעלה מן הצורך נבהיר כי גם היה הדבר בניגוד לאמור בשטר ההקדש, הייתה רשות ביד בית הדין להוסיף נאמן בנכסי ההקדש, אם הוא סבור שהדבר הוא לתועלת לשם מימוש מטרות ההקדש. בנושא זה עיין פסק דינו של הראשון לציון הגר בצמ"ח עוזיאל זצ"ל, המובא בספר בשערי בית הדין (חלק ג עמ' 42–43). אבל במקרה שלפנינו אין צורך בשימוש בסמכות זו, שכן איננו סבורים שצירוף נאמנים מבין צאצאיו מנוגד לרצון המקדיש בשטר ההקדש אם הוא מביא תועלת בדאגה להקדש ולנכסיו ולמימוש המטרות של פרנסת עניים. מכל אשר צורך לתיק אנו למדים שהרב [פלונין] הוא גם איש נאמן וגם בעל ניסיון בניהול, ובוודאי יוכל לתרום מניסיונו לפעילות ההקדש.

בית הדין מדגיש 'הדגש היטב, היטב הדגש' כי צירופו של הרב [פלונין] לחבר הנאמנים אינו בא מתוך חוסר אמון, ובוודאי לא מתוך חשד ולו הקל ביותר במהימנותם של מנהלי העמותה הנוכחיים וביושר דרכיהם. בית הדין מוצא לנכון להדגיש כי הוא מכבד ומוקיר את פעילותם של המנהלים עד כה, ולמד על היותם ראויים לתפקיד מתוך ההמלצות והמסמכים שצורפו לתיק, זאת בלי לגרוע מן הדברים שצוינו כטעוני תיקון בהתנהלותם המנהלית.

עוד נדגיש כי אין בהכרעתנו זו כדי ללמד על עיקרון לפיו יוכלו בני משפחה של המקדיש להתמנות לנאמנים אך ורק מתוקף היותם בני משפחה. ודאי שאין הדבר כן. הכרעתנו במקרה זה לצרף את נכד המקדיש כנאמן נעשתה בהתאם לנסיבות הקונקרטיים של המקרה הנדון ואינה מלמדת על עקרון כללי.

מסקנה

לאור כל האמור מחליט בית הדין:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

א. אנו מקבלים את הערעור של הרב [פלונין], נכד המקדיש, ומחזירים את התיק לבית הדין האזורי בתל אביב כדי שימנה אותו כנאמן בהקדש. הנאמנות של הרב [פלונין] תהיה שוות סמכויות לסמכויותיו של כל נאמן אחר. תוקף המינוי לעשרים וארבעה חודשים מיום חתימת המינוי.

ב. אנו מחזירים את התיק לבית הדין האזורי בתל אביב כדי שיבדוק את תוצאות הבחירות שנעשו בעמותה ויבחן את התאמת האנשים אשר מבקשת העמותה שבית הדין ימנה אותם כנאמני הקדש בהתחשב בתוצאות הבחירות.

ג. בשלב זה אנו קובעים כי יתמנו בסך הכול חמישה נאמנים להקדש. בית הדין האזורי ימנה ארבעה נאמנים מקרב אנשי העמותה, לאחר מיצוי האמור לעיל בסעיף ב', ומתוכם את הרב [ז'] כיושב ראש ועד הנאמנים, הנאמן החמישי יהיה הרב [פלונין]. תוקף המינוי יהיה לעשרים וארבעה חודשים מיום החתימה על המינוי.

ד. בית הדין האזורי יקבע מתווה מפורט וחלוקת תפקידים בפועל בין כל הנאמנים. זאת כדי להביא לשיתוף פעולה מרבי בין כל הנאמנים.

ה. בית הדין האזורי יציג לנאמנים את דרישותיו ביחס לפיקוח על התנהלות ההקדש, ויקבע את דרכי מימושם.

ו. בית הדין האזורי יזמן את הצדדים לאחר שנים-עשר חודשים מעת המינוי כדי לעמוד מקרוב על מימוש המתווה שנקבע על כל היבטיו.

ז. בית הדין קורא לנאמני העמותה ולרב [פלונין] לשים בצד את משקעי העבר ולאחד כוחות למען המצווה הגדולה של גמילות חסד, שלאחר ככלות הכול היא מטרת ההקדש ורצונו של המקדיש ז"ל. "והאמת והשלום אהבו".

מותר לפרסם פסק דין זה בהשמטת פרטים מזהים.

ניתן ביום כ"ו באדר א' התשע"ט (3.3.2019).

הרב אברהם שינדלר

הרב מיכאל עמוס

הרב אליהו הישוריק

עותק זה עשוי להכיל שינויי ותיקוני עריכה